

és ismeretterjesztő közleményeinek bibliográfiája jelenti, melyet rövid név- és témaregiszter egészít ki. Az olvasó számára a táblaanyag ad több információt, mint amennyit az előzetes jelentések a Régészeti Füzetek vagy az Arch. Ért. hasábjain jelentenek. A témakör, melyet a szerzők összefognak, rendkívül szerteágazó, hazai neolitikumtól Mongoliáig és Nubiáig terjed, mindez bizonyára az intézet széles körű s szerteágazó feladatait tükrözi.

Trogmayer Ottó

Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 5. 1974/75. Budapest 1976. 264 lap, 76 tábla.

Végre utolérte saját magát az intézet kiadványa és az egyre jobb technikával sokszorosított könyvecske végre elméleti közleményt is tartalmaz. A már megszokott rövidítésjegyzék, bibliográfia, regiszter stb. mellett, melyek összesen 43 lapot tesznek ki, tehát csaknem a tudományos szöveg egyötödét, 14 tanulmány, illetve beszámoló ad néhány értékes és új eredményről tájékoztatást. Közülük is kiemelkedik Makkay János tanulmánya a tatárlaki táblák időrendi és stratigráfiai kérdéseiről. Az elméleti fejtetgetés súlyos mondanivalót tartalmaz, örülnénk, ha a tanulmányt minden részletében kidolgozva is olvashatnánk. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy az interdiszciplináris kutatásoknak csaknem egyedül ebben a folyóiratban adnak olyan teret, amely persze nem az igényeknek, hanem a lehetőségeknek felel meg, de lényegesen több az átlagnál. Különösen örömmel üdvözljük Lengyel Imre kis tanulmányait, melyek elméleti síkon is előbbre viszik a tudományokat. Mindenképpen hasznára válna hazai régészetünknek, ha a Duma György által végzett habarcsvizsgálatokat szélesebb körben is alkalmazhatnánk, végeredményben románkori habarcsok összehasonlító vizsgálatai mindmáig nem történtek meg, holott bizonyára számos időrendi támpontot adnának az ilyen jellegű kutatások a mindmáig bizonytalan XI–XII. századi építészeti kronológiában.

A rövid tanulmányok sorát az intézet munkatársai által 1972/73-ban végzett 26 ásatás rövid ismertetése zárja, majd az intézet munkatársai által írt tudományos és ismeretterjesztő munkák annotált bibliográfiája. A 76 tábla között van néhány olyan, amit talán szerencsésebb lett volna többet mondó illusztrációval feleltérlni. (Pl. 71 tábla.) Egészében azt kell mondanunk, hogy a folyóirat kézben levő kötete hasznosabbnak tűnik, mint a korábbiak voltak.

Úgy véljük, az Intézet méltóbban akar tisztelni Párducz Mihály emlékét, mintsem a saját folyóiratában esetleg egy nekrológgal, de 1974 április végéig tudomásunk szerint az intézet munkatársa volt, s méltatlannak tűnik, hogy nevét kifejezték a munkatársak névsorából.

Trogmayer Ottó

M. Gábori, Les civilisations du Paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural. Budapest 1976. Akadémiai Kiadó. 247 lap, 65 szöveg közti kép, 30 tábla.

Szerencsés a kutató, aki ma Magyarországon a középső paleolitikum problémakörével akar foglalkozni. A nagy lelőhelyek mintaszerű monográfiái után (Tatáról Kormos Tivadar, majd Vértés László és munkatársai, Subalyukról a Kadió Ottokár által vezetett munkaközösség, majd legutóbb Érd feldolgozása Gábori-Csánk Vera tollából) Gábori Miklós e könyvével a korszak eseményeinek, anyagi kultúrájának őstörténeti szemléletű összefoglalását veheti kezébe. A szerző felismeri az őskőkori történelem rekonstrukciójának korlátait, buktatóit, és példát mutat, hogyan lehet a magyar kutatásra mindig is jellemző komplex természet tudományos feldolgozásra való törekvés mellett az elvont adathalmazt élettel megtölteni.

A címben feltüntetett hatalmas terület több kisebb regionális egységre bontható, s ezek régészeti kultúráit azonos módon ismerteti a szerző: a legfontosabb lelőhe-

lyek térképe, leletanyaguk rövid értékelése, a kultúrák, faciesek tipológiai jellemzése kronológiai sorrendben, végül időrendi összefoglaló táblázat. A kötetet a 223 lelőhely listája és gazdag bibliográfia zárja.

Az első fejezetben (Középső paleolitik kultúrák az Alpoktól Északra és Délre) a kulturális hatások terjedése elé áthatolhatatlan akadályt gördítő hegység övezetét és peremét tárgyalja a szerző. A Duna felső szakasza jól kutató, gazdag terület. Tipológiaiilag legidősebb kultúrája a fiatal acheuléen a Riss/Würm interglaciálisban. Legjellegzetesebb lelőhelye Salzitter-Lebenstedt. Lakói rén-vadászatra specializálódtak, ami ebben a korban egyedülálló. A fiatal acheuléen Közép-Európa nyugati részének legfejlettebb kultúrája, a micoquien (Faustkeil-Blattschaber-Komplex) követi, majd ennek késői továbbfejlődése, az Altmühl-facies, végül a moustieri következik. A nyugati Alpok területén vannak az „alpi paleolitikum” magashegységi lelőhelyei. A morva területnek földrajzilag központi helyzete miatt van jelentősége. Kiemelnék a Předmost-faciést, valamint a helyi középső paleolitikumból kialakult, levélhegyes, s. l. „Szeleta-kultúrát”. Az Alpok déli peremterületének kultúrái közül kapcsolatai miatt a charentinien és a fogazott mikromoustierien (bernardinian facies) érdemel említést.

A második fejezet (Középső paleolitikum az Alpok és az Ural között) Közép- és Kelet-Európa felsőpleisztocén kori erdős-sztyepp övezetében, mint klimatikus–ökológiai egység keretében tárgyalja a korszak iparait. Időtartam a Riss/Würm interglaciális végétől a Würm I végéig (esetleg a Würm I/2 interstadiális) terjedő időszak, H. Gross abszolút kronológiai beosztása szerint a „Würm moyen”, 55–56 000-től 30 000-ig.

A fejezetben belül 6 további földrajzi egység elkülönítésére nyílt lehetőség.

A) Kelet-alpi régió. Ide tartozik a Gudenus-barlang, leleteinek a Jankovich-barlang levezésközeinek újraértékelésekor nőtt meg a jelentősége.

B) Az Alpok délkeleti előtere és az észak-boszniai dombvidék. Számunkra a korai Würm kezdetén itt élő charentinien jellegű kultúráknak van fontos szerepe.

C) A Kárpát-medence (ezen belül a középső Dunamedence, a szlovák hegyvidék és az Erdélyi-medence lelőhelyei csoportosítja külön rész-fejezetekbe). A terület kulfontosságát a tárgyalat időszakban. Mindegyik jelentősebb lelőhelyének kapcsolatai más-más irányba mutatnak, s bár a terület pontosan körülhatárolható, zárt földrajzi egység, a kibontakozó kép sokszínűsége, a nagy ökológiai változatosság kiemelkedő szerepet juttat a jól feltárt lelőhelyeken képviselt iparoknak. A középső Dunamedence őskőkoriának egészét tekintve Gábori Miklós kiemeli, hogy két időszakban szembetűnő a Dunának mint választóvonalnak a jelentősége. A glaciálisok felmenő, a lehűlés felé közeledő időszakokban (korai Würm, Würm I valamint a késői Würm, Würm 3), vagyis a középső paleolitikumban és a gravetti időszakban a lelőhelyek zónákhoz köthetően helyezkednek el. A tipológiai különbségek nemcsak horizontális, hanem vertikális tagolásban is kimutathatók. Az adott időszak állatvilágát, növénytakaróját, következőképpen az éghajlatot is pontosan rekonstruálhatjuk, Stieber J. vegetációs fázisai (bár ezeket elsősorban a Bükkre dolgozta ki) és a Kretzoi M. által fölismerett fauna-hullámok alapján. Tata, Érd és Subalyuk leleteinek elemzése után a szerző újraértékeli a „dunántúli Szeleta-kultúra” kérdését (Jankovich-barlang és néhány csatlakozó kisebb lelőhely). A máriaremete-i Felső-barlang még közöletlen leletei is megerősíteni látszanak a szerző megállapítását: a Jankovich-barlang ipara nem jogosult a Szeleta-kultúra elnevezésre. A bükk-i dunántúli eszközegek két külön kultúrát képviselnek, semmi kapcsolatuk nincs egymással. A tipológiai eltérés közöttük jóval nagyobb, mint facies-értékű. A dunántúli ipart, mint a Würm I maximuma körüli időkben élt, bifaciális levélhegyekkel és kaparókkal jellemzett középső paleolitikus leletcsoportot a „Jankovichian” névvel vezeti be a szakirodalomba.

A terület másik, ugyancsak közeli párhuzamok nélküli, különös kettősséget mutató leletanyaga Honton került elő. Az önálló faciést képviselő ipar még közöletlen.

A szlovák hegyvidék és az Erdélyi-medence lelőhelyeinek áttekintése után a szerző megállapítja, hogy a Kárpát-medencén belül a hegyvidéki peremterületek felé elszegényedés figyelhető meg. Csökken a lelőhelyek száma, az eszközök kevésbé tipikusak, az összkép elég jellegtelen.

A második fejezet további beosztása: D) A Prut völgye és Dobrudzsza; E) Ukrán- és délorosz síkság folyóvölgyei (a Dnyeszter és a Dnyeper völgye, az Azovi tenger vidéke, Don- és Donyec-medence); F) A Krim és Kubán vidéke (a Krimben az adott időszakban Dordognehez hasonlóan rendkívül kedvező ökológiai körülmények között egy kulturális gócpont alakult ki). Ezek a területek a hazai lelőhelyek számbajöhető kapcsolataiszempontjából kisebb jelentőségűek.

A harmadik fejezet (Középső paleolitikum a Kaukázustól délre és Közép-Ázsiában) szintén a kötet címében jelzett földrajzi határokon kívül eső területekkel foglalkozik. A fejezet értékét emeli, hogy Gábori M. — éppúgy, mint a következtetések alapjául szolgáló többi lelőhely anyagát — e nehezen elérhető leletek zömét is személyesen tanulmányozta. Így teremte meg a feltételeit az egy-egy szemléletből adódó egységes értékelésnek.

A negyedik fejezet az adatokból levonható következtetések összefoglalása. A középső paleolitikum kronológiai-lag jól körülhatárolható, tartalmában új vonásokat mutató időszak. Az interglaciális klímaoptimumot követően éppen az életteret fokozatos szűkülése idején a demográfiai hullám népcsoportjai az alsó paleolitikumban gyökerező, de az élet minden területén új jelenségeket mutató kultúrák sorát hozták létre. Az eddig jobbra általánosan elfogadott nézettel szemben ezeknek a kultúráknak a következő korszak iparaihoz való közelítése azt eredményezi, hogy a határ az alsó és középső paleolitikum között élesebb (elsősorban kronológiai hiátus), s a középső és felső paleolitikum között egyre inkább elmosódik.

Az adott időszakban az Alpok és az Ural között, valamint a közvetlenül szomszédos területeken Gábori M. 31 kultúrát, csoportot, faciest írt le, a legjellegzetesebb típusok ábráival illusztrálva. Ezek a kulturális egységek közel sem azonos értékűek. A különbözőség gyakran csak helyi, speciális körülményekhez való módosulás eredménye, de annyi bizonyos, hogy a Mindel/Riss, Riss kori alsó paleolitikumhoz képest a fejlődés ugrásszerű. A biológiai folyamatokhoz hasonlóan a homogén alapkulturákból egy sor minőségileg új jön létre, s ebben a szerző a populáció megőnékedésének régészeti bizonyítékát látja. A régészeti és biológiai események folyamata nem minden esetben szigorúan párhuzamos időrendileg. A paleolit iparok alakulásában, módosulásában, fejlődésében a közvetlen hatásoknak (elsősorban az információ-csere minimális lehetősége miatt) igen korlátozott jelentőséget tulajdonít. A tárgyalt földrajzi zóna peremterületein, egymástól igen nagy távolságra mutató tipológiai hasonlóságokat okozó tényezők közül — egyik megközelítési lehetőségként — a biotop hatását említi.

Az ötödik fejezetben a természeti környezet és a kultúrák kapcsolatát értékeli Gábori M. A természeti környezet mint a vegetáció és az éghajlat nincs közvetlen hatással az emberi kultúra alakulására, de ez utóbbi kettő meghatározza a faunát. A környezet állatvilága a vadászmozdszereket, s ezen keresztül az eszközkészlet kialakítását befolyásolja. A középső paleolitikum nagyobb kulturális egységei azonban nem köthetők egyes faunákhoz.

A hatodik fejezetben a kultúrák eredetét és elterjedését taglalja. Az alsó paleolit előzmények rendkívül szegényesek, s bár a Riss/Würm interglaciálisból jellegzetes és vas-tag talajrétegeket, kőtölteket ismerünk, a régészeti lelőhelyek száma elenyésző. A gazdag középső paleolitikum a címadó területre kívülről behatoló és elterjedő népcsoportok régészeti hagyatéka.

Az alsó paleolitikum és populáció-növekedés (1. részfejezet), valamint a kronológiai keretek (2. részfejezet) bemutatása után a közép- és kelet-európai erdős sztyepp övezet benépesedésének irányát és ütemét rajzolja meg a legfontosabb kultúrák (és lelőhelyeik) tükrében (3. részfejezet, 64. és 65. kép).

Bár a szerző a bevezetésben hangsúlyozza, hogy a korszak történeti szintézise ma még nem juthat túl a legvaló-

színűbb hipotézis szintjén, a történeti események rekonstrukciójának kísérlete ma már elengedhetetlen. Erre mutat követendő, arányosan szerkesztett, világosan áttekinthető példát Gábori Miklós munkája.

T. Dobosi Viola

N. Kalicz—J.—Makkay, Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene. Studia Archeologica VII. Akadémiai Kiadó. Bp. 1977. 385 lap, 47 kép, 189 tábla, 8 térkép.

Hézagpótló, minden eddiginél terjedelmesebb monográfia került az új kórral foglalkozó szakemberek kezébe Kalicz N. és Makkay J. munkájával, amelyik témájánál fogva európai és világérdeklődésre tarthat számot. Érthető a várakozás, mert a szalagdiszes kerámia hatalmas területi elterjedése révén a neolitikus kutatás középpontjában állott az 1920-as évek óta, s különösen azzá vált az elmúlt 30 évben a módszerek, a szemlélet változása s a felgyorsult ásatási tevékenység következtében.

Hazánk földrajzi helyzeténél fogva a nyugati és déli, valamint keleti kultúrák ötvözesi zónájában fontos szerepet játszott, s ebben is a jobban átkutatott Tiszántúl kapott kulcsszerepet. Tompa Ferenc 1929-ben megjelent szintézisében a szalagdiszes kerámia nyugati határának a Dunát tekintették, és az Alföld területén csupán a „nagy-szülőnek” tartott vonaldiszes kerámiának gyermekei, ill. „unokái” léteztek az abból egyenes vonalon leszármazott kultúrák révén.

A szerzők kutatástörténeti fejezete jól tükrözi azokat a törekvéseket, amelyek az Alföld benépesedésére, annak irányára, ill. a vonaldiszes kerámia dunántúli elterjedésére irányultak. Kalicz N. és Makkay J. elsősorban saját ásatási tevékenységükből származó anyagra, hiteles leletegyüttesekre támaszkodva, alapos terepbejárások eredményei alapján vállalkozhattak az Alföld területén élt vonaldiszes kerámia területi és kronológiai összefoglalására, nem a teljesség igényével — mert ehhez az anyag nem elegendő —, hanem a megjelent és az új anyag kritikai elemzésével. A kutatás mai állása mellett összegzik mindazt, amit a sok részletpublikáció miatt áttekinteni már nem volt mód.

A felduzzadt leletanyagra jellemző a kötetben között 551 lelőhely, amelyből 505-öt minősítettek olyanakk, amely területi és kronológiai forrásérték levonására alkalmas. Ez akkor érzékelhető igazán, ha figyelembe vesszük azt, hogy 1929-ben 4 lelőhellyel számolt a kutatás.

Az Alföld területén levő vonaldiszes kerámia területi és időrendi kérdéseiben sok változáson ment keresztül. Kialakulásában a szerzők a korábbi mezolitikus lakosság- nak tulajdonítottak nagy jelentőséget, amelyek közül az északmagyarországi területeken levő makrolitikus kőipart használó nép leletanyagát ismerjük leginkább. A szerzők is emlékeztetnek arra, hogy az ún. „Eger kultúra” kronológiai helyzetét elsősorban a lengyel kutatók vitatják, amit megerősít a legfrissebb C 14 adat, amely az Avas-Világos szőlőn feltárt mezolit kőiparral jellemzett lelőhelyet 18 500 ± 100 határozta meg. Ez az adat arra utal, hogy a mezolit gyökerek előzményét még nem ismerjük, s nem is biztos, hogy azt a makrolitikus kőiparban kell keresni éppen Északkelet-Magyarországon, ahol és a szomszédos területeken csak a mikrolitikus kőipar sorolható a mezolitikumba. Észak- és Kelet-Magyarország területét még prekerámiai népek lakták, amikor a Dél-Alföldön a neolitikáció már javában virágzott. A Körös kultúra északi határvonala mentén vélik megtalálni a szerzők az alföldi vonaldiszes kerámia csírait, amelyet Szatmár-csoport néven vezettek be az irodalomba. Két fő komponense van: az egyik a Körös kultúra, amely edénműveltségével és déli vonatkozású kultuszokkal hat, a másik a helyi lakosság hagyatéka, amelynek ötvözetéből alakul ki a korai szatmári csoport. A monográfia lezárásakor még nem került elő a legjelentősebb lelőhely, Méhtelek, amely lehetőséget adott a későbbiekben a szerzőknek arra, hogy a Körös komponens odajutásának körülményeire is választ adhassanak. Az Erdély területén meglevő Körös kultúrával sokban egyező Cris kultúra egy népcsoportja vándorolhatott